

ZEVZENÎ, Abdullah b. Muhammed

siline burada devam ettiğini gösterir (Çetin, *Abû Muhammad 'Abdullâh*, s. 34-35). Boyu "2 arşını geçmeyen" Zevzenî zayıf hoşsohbet ve sevimli bir insandı. Döneminin siyaset ve devlet adamlarıyla iyi geçirdiği hem eserinden hem de kendisinden bahseden kaynaklardan anlaşılmalıdır. Onun kaleme aldığı eser bilgisinin genişliğini ve hadisle uğraştığı hususundaki kayıtları ispatlamaktadır (a.g.e., s. 41). Zevzenî, Kütübî'ye göre Selçuklular'ın Horasan'ı ele geçirmesinin ardından 431 (1040) yılında vefat etmiştir (*Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 495).

Zevzenî'nin tam adı *Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'* olan eseri, Câhiliye devrinden başlayarak kendisinin yaşadığı V. (XI.) yüzyılın ilk yarısına kadar Arap edebiyatından seçilip konularına göre tasnif edilen 1500 parça şiirden meydana gelir. Seçilen şiirler Endülüs'e kadar uzanan bir yelpazeye sahiptir. Bunların bir bölümü önemli şairlerin divanlarından alınmış, bir bölümü de müellifin çağdaşı olan şairlerden derlenmiştir. Eserde eski şairlerden az şiir aldığı, kendi çağına yaklaştıkça şiirlerin arttığı göze çarpmaktadır. Antolojinin büyük kısmı Zevzenî'nin Nişâbur emirlerinin çocuklarına okutmak için derlediği parçalardan, diğerleri ise sohbetlerine serpiştirdiği lafifelerinden meydana gelmektedir (Çetin, *Abû Muhammad 'Abdullâh*, s. 39). Kitap önemine rağmen çağdaşları tarafından pek anılmamıştır. *Hamâsetü'z-zurefâ'*dan bahseden tek kaynak Avfî'nin (ö. 629/1232 [?]) *Lübâbü'l-elbâb*'ıdır (IV, 6). Eserin bilinen yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlı olup (AY, nr. 1455), 779'da (1377) istinsah edilmiştir. Bu nüshadan ilk defa 1948 yılında Hellmut Ritter söz etmiş, nakledilen şiirlerin sayısını belirtmiş ve müellif hakkında bilgiler aktarmıştır (*Oriens*, II/1 [1949], s. 262-265). Daha sonra eser üzerine Nihad M. Çetin doçentlik tezi hazırlamış (bk. bibl.) ve *Hamâse*'den epey miktarda şiiri Türkçe'ye çevirmiştir. N. M. Çetin'in Zevzenî ve eseriyle ilgili bir makalesi İzzet Hasan tarafından Arapça'ya çevrilmiştir (bk. bibl.). Ebû Temmâm ve Buhtürî'ye ait *Hamâse*'lerin, özellikle de birincisinin yaygın şöhretinin etkisi *Hamâsetü'z-zurefâ'*ı gölgelemiş olmalıdır. Eserin önemli özelliklerinden biri Zevzenî'nin çağdaşlarının şiirlerinden bol örnekler içermesidir. Öte yandan müellifin, hayatının son yıllarında Zevzenî'de derlediği eserin hiciv ve mülâh (latifeler) bölümlerindeki bazı şiirleri öğrencilerine okutmayıp antolojiye sonradan ilâve etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hamâsetü'z-zurefâ' bir mukaddime ile on bölümden meydana gelmektedir. Zevzenî, kısa mukaddimesinde Ebû Temmâm'ın *Kitâbü'l-Hamâse*'sini lafızlarının çoğu garib olan ve bu yüzden mânaları kolayca anlaşılmayan şiirlerle doldurduğunu, kendi döneminde ise daha sade şiirlere rağbet edildiğini ve eserini bu sebeple derlediğini belirtmektedir (nşr. M. Cebbâr el-Muaybid, I, 15). Bununla birlikte müellif Ebû Temmâm'ın eserindeki bölümlenmeye bağlı kalmıştır. Bu bölümler "hamâse" (kahramanlık), "merâsî" (mersiyeler), "el-edeb ve'l-hikme", "el-kiber ve'l-meşîb" (yaşlılık ve saçların sakalın ağarması), "en-nesîb ve'l-melâhî" (aşk ve eğlence), "hicâ" (hiciv), "medih", "el-azyâf ve's-sehâ ve istinâu'l-ma'rûf" (misafirperverlik, cömertlik ve ihsanda bulunma), "sıfât" (tasvirler) ve "mülâh" adını taşır. Her bölümde şiirlerden sonra konuyla ilgili hadislerle, sahâbe sözlere, kısa hikâyelere vb. mensur kısımlara yer verilmiştir. *Hamâsetü'z-zurefâ'*, Muhammed Cebbâr el-Muaybid (I-II, Bağdad 1973), Hafîl İmrân Mansûr (Beyrut 2001) ve Muhammed Behiyyüddîn Sâlih (I-II, Beyrut 2003) tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, *Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'* (nşr. M. Cebbâr el-Muaybid), Bağdad 1973, I, 15; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 7-14; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 449-450; a.mlf., *Tetimmetü'l-Yetime* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1353/1934, II, 33, 34; Avfî, *Lübâb*, IV, 6; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1951, II, 495; Ziriklî, *el-A'lam*, IV, 266; H. Ritter, "Philologika, XIII: Arabische Handschriften in Anatolien und Istanbul", *Oriens*, II/1 (1949), s. 236-314; Nihad M. Çetin, *Abû Muhammad 'Abdallâh al-'Abdalakânî ve Kitâb Hamâsat az-Zurafa' min Aş'âr al-Muħdaftin wa'l-Qudamâ' Adlı Eseri* (doçentlik tezi, 1964), İÜ Ed. Fak (İSAM Ktp., nr. 2084N); a.mlf., "Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muhammed b. Yûsuf el-'Abdelekânî ez-Zevzenî ve kitâbühü Hamâsetü'z-zurefâ' min eş'âri'l-muħdeşin ve'l-kuğema'" (trc. İzzet Hasan), *MMLADm.*, XLVI (1971), s. 712-726; Cezzâr, *Medâhîlü'l-mü'ellifin*, I, 613, 614.

HALİM ÖZNRHAN

ZEVZENÎ, Hüseyin b. Ahmed

(حسين بن أحمد الزوني)

Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî (ö. 486/1093)

Dil ve lugat âlimi.

Herat ve Nişâbur arasındaki Zevzen (Züzen) şehrendendir. Kâtib Çelebi adını Muhammed b. Ahmed, Corcî Zeydân ile Brockmann, Hüseyin b. Ali b. Ahmed olarak

verirse de kendisine ait *Kitâbü'l-Meşâdir*'in eski bir nüshasının başında adı yukarıda kaydedildiği şekilde geçer. Abdülgâfir el-Fârisî, Zevzenî'nin nahiv, lugat ve Arapça'da asrının imamı, İbnü'l-Kiftî de dil ve edebiyet ilimlerinde benzersiz olduğunu yazar. Zevzenî, Muallakât-ı Seb'a üzerine yazdığı şerh ile ilk Arapça-Farsça sözlüklerden olan *Kitâbü'l-Meşâdir*'i sayesinde şöhret kazanmıştır. Ali b. Zeyd el-Beyhâkî'nin, hocası Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'den 516'da (1122) *Kitâbü'l-Meşâdir*'i okuduğunu zikretmesi, eserin çok erken dönemlerden itibaren dikkat çektiğini ve ders kitabı olarak okutulduğunu göstermektedir (*el-Meşâdir*, neşredenin girişi, s. 25, 28). İbnü'l-Kiftî, Zevzenî'nin VI. (XII.) yüzyılda hayatta bulunduğunu kaydederken ona daha yakın bir dönemde yaşayan Abdülgâfir el-Fârisî 486 (1093) yılında vefat ettiğini belirtir.

Eserleri. 1. Şerhu'l-Mu'allakâti's-seb'. Nisbeten açık ve kolay anlaşılabilir ifadesi yanında gereksiz bilgilerden arındırılmış olmasından dolayı büyük rağbet görmüş ve birçok defa basılmıştır (Kalkûta 1823, 1282/1865; Beyrut 1853; Kahire 1277, 1293, 1311, 1319, 1327, 1352; nşr. Muhammed Abdülkâdir Ahmed, Kahire 1407/1987; İskenderiye 1292; nşr. Muhammed Ali Hamdullah, Dımaşk 1963, 1980; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire, ts.). Eserde yer alan İmruülkays b. Hucr'a ait kasidenin şerhini Caussin de Perceval (Paris 1820), Lebîd b. Rebîa'ya ait kasidenin şerhini de Silvestre de Sacy (Paris 1816) Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır. J. A. Vullers de Tarafe b. Abd'in kasidesinin şerhini Latince tercümesiyle, Hâris b. Hillize'ye ait kasidenin şerhini ve Ebû'l-Alâ el-Maarrî'ye ait iki kasideyi Latince çevirileri ve açıklamaları neşretmiştir. *Neylü'l-ereb fi şerhi Mu'allakâti'l-'Arab* adıyla da basılan eser (Kahire 1328) Muhammed İbrâhim Selîm tarafından, Hatîb et-Tebrîzî'nin şerhinde bu yedi kaside ile birlikte yer alan Meymûn b. Kays el-A'sâ el-Ekber, Nâbiga ez-Zübyânî ve Abîd b. Ebras'ın kasideleri de eklenerek yayımlanmıştır (Kahire 1414/1993). **2. Kitâbü'l-Meşâdir.** Yalnız Arapça masdarların Farsça karşılıklarını ihtiva eder. Mukaddimedede belirttiğine göre müellif Kur'an'da geçen, hadislerde sıkça kullanılan ve meşhur divanlarda bulunan kelimeleri esas almıştır. Ancak "meşhur divanlar"la hangi eserlerin kast edildiği bilinmemektedir. Kolay ezberlenmesi amacıyla örneklere yer verilerek hacmi küçük tutulan kitabın tertibinde, dil ve lugat âlimi İshak b. İbrâhim

el-Fârâbî'nin (ö. 350/961 [?]) *Divânü'l-edebe* adlı sözlüğü esas alınarak fiiller türlerine göre sıralanmış, eser sülâsi ve mezîd masdarlar şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Zevzenî'den yaklaşık elli yıl sonra Bûca'ferek lakabıyla tanınan Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali el-Beyhakî'nin kaleme aldığı *Tâcü'l-Meşâdir* (Bombay 1301) kaynak olarak gösterilmese de tamamen Zevzenî'nin kitabını andırmakta, *Kitâbü'l-Meşâdir*'in muhtevasına önemsiz bazı ilâvelerin yapıldığı görülmektedir. *Kitâbü'l-Meşâdir*, Takî Bîniş tarafından 632 (1235) ve 670 (1272) tarihli iki nüshası ile diğer beş nüshası karşılaştırılarak yayımlanmıştır (Tahran 1374). 3. *Tercemân-ı Kur'ân*. En eski Farsça Kur'an sözlüklerinden biri olup isim, fiil gibi kelime türlerine göre düzenlenmiştir. Eserin iki yazma nüshası bilinmektedir (Almanya Gotha Ktp., nr. 401; İÜ Ktp., nr. 1164).

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, *el-Meşâdir* (nşr. Takî Bîniş), Tahran 1374, neşredenin girişi, s. 10-60; Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nîsâbûr: el-Müntehab mine's-Siyâk* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1403/1362 hş., s. 307; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 320-321; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 531; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1703; Browne, *LHP*, II, 353-354; Serkîs, *Mu'cem*, I, 981-982; Brockelmann, *GAL*, I, 342-343; *Suppl.*, I, 505; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, II, 394; J. A. Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, s. 104; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 63; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 45; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1984, s. 291; Ali Nakî Münzevî, "Ferhenghâ-yı 'Arabî be-Fârsî" (Dihhudâ, *Luğatnâme* [Muîn] içinde), Mukaddime, s. 203-205, 212-213; G. J. H. van Gelder, "al-Zawzanî", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. I. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 822.

AHMET ÖZEL

ZEYD b. ALİ

(زيد بن علي)

Ebü'l-Hüseyn Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib el-Alevî el-Hâşimî el-Kureşî (ö. 122/740)

**Hz. Hüseyn'in torunu,
Zeydiyye mezhebinin imamı.**

75 (694) ile 80 (699) yılları arasında Medine'de doğdu. Kaynaklarda öne çıkan 122'de (740) kırk iki yaşında vefat ettiğine dair bilgi esas alındığında 80 (699) yılında doğduğu söylenebilir. Zeyd'in babası, Şia'nın dördüncü imamı ve Hz. Hüseyn'in Kerbelâ Vak'ası'ndan sağ kurtulan tek oğlu Ali Zeynelâbidin, annesi Muhtâr es-Sekaffî'nin babasına hediye ettiği, kaynaklarda güzel ahlâkına dair övücü ifade-

lerin bulunduğu Ceydâ (Haydâ) adlı Sindli bir câriyedir. Ali Zeynelâbidin ve büyük oğlu Muhammed el-Bâkir yakınlarının katledilmesinin verdiği acı tecrübeden sonra siyasetten uzak durdular; hac vesilesiyle yaptıkları Mekke seyahati dışında Medine'den hiç ayrılmadılar ve ilimle meşgul oldular. Zeyd babasıyla kaldı ve onun ahlâkı üzere yetişti. Öğrenim çağına gelince ondan fıkıh ve hadis okudu, Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Babasının vefatından (94/712) sonra İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmâiliyye'nin dördüncü imam kabul ettiği ağabeyi Muhammed el-Bâkir'dan kendisiyle aynı yaşlarda olan oğlu Ca'fer es-Sâdik'la birlikte ders aldı. Ayrıca Ebân b. Osman b. Affân, Urve b. Zübeyr ve Ubeydullah b. Ebû Râfi' gibi muhaddislerden hadis rivayet etti. Medine'de kaldığı sırada birçok âlimden ders okudu. Sahâbe neslinin hayatta kalanlarından bazılarıyla görüşme fırsatı buldu. En son vefat eden sahâbî kabul edilen Ebû't-Tufeyl (ö. 100/718-19) bunlar arasındadır.

Zeyd b. Ali Mekke, Basra, Dimaşk ve Kûfe'ye seyahat yaptı. Buralarda birçok âlimle görüştü ve onlarla müzakerelerde bulundu. Muhammed b. Üsâme b. Zeyd ders aldığı şahsiyetlerden biridir. Basra'ya seyahati sırasında Mu'tezile'nin imamı Vâsıl b. Atâ ile tanıştı ve onun düşüncelerini bizzat kendisinden öğrendi. Kaynaklarda Vâsıl'ın birtakım düşüncelerini benimsemekle birlikte bazı görüşlerine muhalefet ettiği belirtilir. Hz. Ali'nin Cemal ve Siffin savaşlarında hatalı olabileceği düşüncesine karşı duruşu bunlar arasında sayılmaktadır. Yeğeni Ca'fer es-Sâdik, Şu'be b. Haccâc, Fudayl b. Merzûk, Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd, Abdurrahman b. Hâris b. Ayyâş, İbn Şihâb ez-Zührî, Saïd b. Mansûr el-Meşriki, Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsrtî, Muhammed b. Sâlim, Ebû Seleme Râşid b. Sa'd el-Küfî, Ebû'z-Zinâd Mevc b. Ali, Müslim es-Sayrafi gibi muhaddisler kendisinden hadis rivayet etti (İbn Asâkir, XIX, 451). Yapmış olduğu üç evlilikten bir kızı, Yahyâ, İsâ, Hüseyn, Muhammed adlı dört oğlu dünyaya geldi. Babası ve ağabeyinin aksine Medine'de kalmak yerine çeşitli şehirlere gidip halk ile temas kurarak hareketli bir hayat yaşadı. Döneminin halifesi Hişâm b. Abdülmelik'e baş kaldırmaya sonuca çıkan çatışmanın ardından başına isabet eden bir okla ağır şekilde yaralandı ve 2 Safer 122 (7 Ocak 740) tarihinde öldü.

Siffin Savaşı'nın olumsuz hâtıralarıyla dedesi Hz. Hüseyn'in Kerbelâ'da şehid edilmesi, bunun yanı sıra Emevî idaresi-

nin Ali evlâdına karşı takındığı incitici, onur kırıcı tavır ve haksız uygulamalar (İbnü'l-Esir, V, 232-233), halk arasında Emevî idaresine karşı meydana gelen hoşnutsuzluk, zalim yöneticilere baş kaldırımının temelini oluşturan, siyasal bir içerik de yüklediği, iyiliği hâkim kılma ve kötülüğü engelleme (emir bi'l-ma'rûf nehiy anil-münker) ilkesini uygulamadaki kararlılığı, etkili hitabeti sayesinde halk ile kurduğu diyalog, özellikle Kûfeliler'den gelen cesaret verici talepler onun baş kaldırımında etkili olmuştur. Biat metnindeki hususlar yanında hilâfet için ortaya çıkışının ardından yapılan hızlı organizasyonla birçok şehirde elde edilen olumlu sonuçlar onun başlangıçtan itibaren hilâfete geçme arzusunu taşıdığı fikrini güçlendirmektedir. Zira hilâfetin Ali oğullarının hakkı olduğuna inanıyordu ve kendisini de hilâfete lâyık görüyordu (İbnü't-Tıktakâ, s. 132). Ayrıca büyük dedesi Hz. Ali'ye ait vakıf arazilerinin idaresiyle ilgili uzun süreden beri Hz. Hasan'ın çocuklarıyla devam eden ihtilâfın çözümünü konusunda, Medine'de 106-114 (724-732) yıllarında valilik yapan İbrâhim b. Hişâm'ın huzurunda yaptıkları tartışmada Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın onun Sindli bir câriyeden doğduğu halde hilâfet makamında gözü bulunduğunu dile getirmesi de gençliğinden itibaren böyle bir niyetinin olduğuna işaret etmektedir. Bu arzusu Hişâm b. Abdülmelik döneminde eyleme dönüşmüştür.

Emevî-Hâşimî çekişmesinin hâkim olduğu siyasal ortam içinde Zeyd b. Ali'nin kişisel becerisi Emevî idaresinin ona karşı daha duyarlı davranmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 105-120 (724-738) yıllarında Irak valiliği yapan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin devlet malını zimmetine geçirdiği, haksız servet edindiği iddiaları ve halkı rahatsız eden bazı uygulamalarının yol açtığı tepkiler sonrası görevinden alınmasıyla yerine tayin edilen Yûsuf b. Ömer es-Sekaffî'nin halifeye yazdığı şikâyet mektubunda Zeyd'in de adının geçmesi üzerine Hişâm b. Abdülmelik'in daveti üzerine gittiği sarayda yapılan görüşmede hitabeti ve duruşuyla onun dikkatini çekmesinin ardından halifenin yeni valiyi yazdığı mektupta Zeyd b. Ali'nin halkı etrafında toplayabilecek bir güce sahip bulunduğunu, ona karşı dikkatli davranmasını bildirmesi bu duyarlılığa işaret etmektedir. Yeni vali söz konusu mektupta Zeyd'in, Medine'den Hâşimîoğulları eşrafından bir heyetle geldiklerinde Hâlid el-Kasrî'nin kendilerine hediyeler verdiğini, ayrıca Medine'de Zeyd'den 10.000 dinar karşılığında